

De sporen van de kindertijd

Jacques Romain Georges Brel kwam ter wereld op 8 april 1929, in de Brusselse gemeente Schaarbeek. Die dag viert koning Albert I, die zich tijdens de Eerste Wereldoorlog tot een held ontpopt had door dicht bij de loopgraven achter de IJzer te blijven, zijn 54ste verjaardag. Een maand later boekten de Vlaams-nationalisten een opmerkelijk verkiezingsresultaat, wat de andere politieke partijen doet beseffen dat ze de Vlaamse taaleisen maar beter ernstig kunnen nemen. Na enkele woelige maanden, waarin de koning het ontslag van premier Henri Jaspar weigert, wordt eind 1929 toch een voorstel in de Kamer neergelegd om de Gentse universiteit Nederlandstalig te maken. Dat wordt op 5 maart 1930 goedgekeurd. Die historische context gaat natuurlijk volledig voorbij aan zuigeling Jacques, maar bepaalt wel de politieke en morele ideeën van zijn familie, die onrechtstreeks ook hun sporen nalaten bij de opgroeiende zoon.

Niet lang na zijn terugkeer uit Belgisch-Congo heeft Romain Brel zijn positie bij Cominex ingeruild voor een zakelijk avontuur. Hij kocht zich in in de kartonfabriek van zijn schoonbroer Amand Vanneste, echtgenoot van Romain's zus Léontine, en werd zo mede-zaakvoerder van *Cartonnerie Vanneste-Brel* in Anderlecht. Net zoals zijn familie in Zandvoorde, maar dan iets anoniemer in de grootstad Brussel, was Romain Brel een Franstalige bourgeois die behalve liberaal en katholiek – dat laatste niet zo devoot als de Vannestes, want vader en moeder Brel gingen zelden naar de zondagsmis – ook koningsgezind en belgicist was. Hij verwoordde zijn visie over de steeds heviger Vlaamse ontvoogdingsstrijd als volgt: *'Flamands raisonnables: oui. Extrémistes: non.'* Wat hij daarbij als 'redelijk' en als 'extremistisch' beschouwde, is een vraag die we ook over zijn zoon kunnen en zullen stellen, wanneer die later in enkele van zijn liedjes tekeergaat tegen de flaminganten.

Voor het overige lijkt Jacques Brel vooral komaf gemaakt te hebben met de levenswijze en -visie van zijn directe omgeving, niet het minst in zijn oeuvre. Het bekendste voorbeeld daarvan is *Les bourgeois* uit 1962, zonder twijfel een van zijn bekendste nummers.

Les bourgeois (1962)

*Le cœur bien au chaud
Les yeux dans la bière
Chez la grosse Adrienne de Montalant
Avec l'ami Jojo
Et avec l'ami Pierre
On allait boire nos vingt ans*

*Jojo se prenait pour Voltaire
Et Pierre pour Casanova
Et moi, moi qui étais le plus fier
Moi, moi, je me prenais pour moi
Et quand vers minuit passaient les notaires
Qui sortaient de l'hôtel des 'Trois Faisans'
On leur montrait notre cul et nos bonnes manières
En leur chantant :*

*Les bourgeois, c'est comme les cochons
Plus ça devient vieux, plus ça devient bête
Les bourgeois, c'est comme les cochons
Plus ça devient vieux, plus ça devient...*

*Le cœur bien au chaud
Les yeux dans la bière
Chez la grosse Adrienne de Montalant
Avec l'ami Jojo
Et avec l'ami Pierre
On allait brûler nos vingt ans
Voltaire dansait comme un vicaire
Et Casanova n'osait pas
Et moi, moi qui restais le plus fier
Moi, j'étais presque aussi saoul que moi
Et quand vers minuit passaient les notaires
Qui sortaient de l'hôtel des 'Trois Faisans'
On leur montrait notre cul et nos bonnes manières
En leur chantant :*

*Les bourgeois, c'est comme les cochons
Plus ça devient vieux, plus ça devient bête
Les bourgeois, c'est comme les cochons
Plus ça devient vieux, plus ça devient...*

*Le cœur au repos
Les yeux bien sur Terre
Au bar de l'hôtel des 'Trois Faisans'
Avec maître Jojo
Et avec maître Pierre
Entre notaires on passe le temps
Jojo parle de Voltaire
Et Pierre de Casanova
Et moi, moi, moi qui suis resté le plus fier
Moi, moi, je parle encore de moi
Et c'est en sortant vers minuit, Monsieur le Commissaire
Que tous les soirs, de chez la Montalant
De jeunes 'peigne-culs' nous montrent leur derrière
En nous chantant :*

*Les bourgeois, c'est comme les cochons
Plus ça devient vieux, plus ça devient bête
Disent-ils, Monsieur le Commissaire,
Les bourgeois, c'est comme les cochons
Plus ça devient vieux, plus ça devient...*

In een interview in 1971 voor het BRT-programma *Binnen en buiten*⁹ beweert Brel dat hij pas op zijn 21 of 22 jaar tot het inzicht gekomen is dat hij een *filz de bourgeois* was. 'Eerder weet je zoiets niet.' Toch trok hij als achttienjarige al van leer tegen de 'burgerlijke smaak' in *Le Grand Feu*, een krantje dat hij met enkele vrienden opgericht had en waar hij de hoofdredacteur van was – toch zo lang het krantje bleef bestaan, wat niet langer was dan twee nummers. Ook met zijn latere kompanen van het sociaal-christelijke genootschap *La Franche Cordée* (Het Fiere Voortouw) durfde hij al eens zijn blote achterwerk te laten zien aan de 'weldenkenden' of op de drempels van hun huizen.¹⁰

Voor het toneelgezelschap van zijn middelbare school, La Dramatique Saint-Louis, schreef hij ook theaterstukken, doorspekt met teksten van dichters zoals Emile Verhaeren, die net als hij school gelopen had op het Institut Saint-Louis. Zijn eerste voorstelling had als titel *Le diable et le troubadour*. 'Hijzelf was de troubadour, en de duivel was een bourgeois', herinnert jeugd-vriend Gustave Bruyndonckx zich.¹¹ 'Wanneer de troubadour twintig wordt, komt de duivel op bezoek in maatpak. Hij probeert de jonge dichter te ontmoedigen, maar dat lukt niet. Op zijn dertigste lukt het ook niet. Maar op zijn veertigste laat de troubadour zich omkopen.' In de structuur van dat stuk zit ook de opbouw van *Les bourgeois* al verscholen. 'Het was een behoorlijk pessimistisch stuk, maar zo was Brel: hij zag het leven niet altijd van de zonnige kant. Het ergste wat hem kon overkomen, was bourgeois te worden.' Of zoals Brel het later zelf zou verwoorden: 'Ik heb niet zozeer een probleem met de bourgeoisie, wel met *l'embourgeoisement* (de verburgerlijking).'

Het is typisch voor de rebelse jaren tussen adolescentie en volwassenheid om de eigen afkomst in vraag te stellen en een eigen toekomst uit te stippelen, niet zelden in een totaal andere richting. Of tenminste een poging daartoe te ondernemen. Jacques Brel heeft uiteindelijk radicaal voor een niet voor de hand liggende muzikale carrière gekozen in plaats van voor een burgerlijk gezinsleven, en heeft in zijn teksten tegen heel wat heilige huisjes uit zijn opvoeding getrapt. Maar diep vanbinnen is hij altijd veel traditioneler gebleven dan zijn oeuvre en veel van zijn interviews doen vermoeden.

‘Brel kon zijn burgerlijke afkomst maar moeilijk van zich afschudden,’ vertelt de 95-jarige Gentse kunstenaar Octave Landuyt, die Brel een paar keer ontmoet heeft. ‘Dat hij het leven heeft kunnen leiden dat hij wilde leiden, verdient alle respect. En als artiest heb ik hem altijd bijzonder gewaardeerd. Maar hij was ontgensprekelijk een product van zijn jeugd in bourgeoisie-middens. Dat kon ik ook afleiden uit het wel erg chique interieur van zijn appartement in de Winston Churchillaan, waar ik ooit op bezoek was. Daar werd voor mij tastbaar dat achter de rebelse progressieveling nog steeds een conservatieveling schuilde. Ik heb, onder meer in de Parijse wijk Saint-Germain-des-Prés, veel tussen de kunstenaars en de schrijvers vertoefd, maar daar heb ik Brel nooit gezien. Dat was zijn biotoop niet. Hij stond dicht bij de Brusselse bourgeoisie en voelde zich beter thuis in Knokke.’

Jean-Pierre Grafé, met wie Jacques Brel menige nacht gediscussieerd heeft in de Luikse cafés, bevestigt die discrepantie tussen woord en daad. ‘Het bestaan van God was ons favoriete onderwerp,’ vertelt de 86-jarige advocaat en voormalig minister voor de Franstalige christendemocraten. ‘Hij noemde zichzelf een overtuigde atheïst, maar liet zijn drie dochters dopen. Hij was voor de legalisering

van abortus, maar ik had zijn hoofd weleens willen zien als Miche hem gezegd had dat ze een abortus wilde. Ik herinner me ook een heftige discussie tussen hem en Gilbert Bécaud, in zijn appartement in Brussel. Bécaud verheerlijkte het romantische huwelijk, terwijl Brel pleitte voor wettelijk samenwonen. In werkelijkheid was het omgekeerd: Bécaud was niet vies van vrouwelijk schoon en Brel – die op dat vlak nochtans ook buiten de lijntjes gekleurd heeft – is altijd trouw gebleven aan Miche. Hij heeft nooit willen scheiden. Jacques had heel sterke meningen die hij niet noodzakelijk toepaste op zichzelf.

Ook zijn dochters, die hij naar de meest prestigieuze school van Brussel stuurde, hebben meermaals getuigd dat ze er piekfijn moesten uitzien wanneer er bezoek over de vloer kwam.

Maakt dat van Jacques Brel een poseur? Nee, al die contradicties bewijzen alleen maar dat Brel er heel moeilijk in slaagde om zijn handelen perfect te doen samenvallen met zijn denken. Maar bij wie lukt dat wel? Maakt niet elke mens een evolutie door waarbij hij zich eerst tegen zijn oorsprong afzet om ten slotte vast te stellen dat die oorsprong hem of haar onvermijdelijk gevormd heeft?

Het is precies die evolutie, die zo universeel herkenbaar is, die in *Les bourgeois* bezongen wordt: de rebelse studenten die de bekakte notabelen op de korrel nemen omdat ze hun oude ideeën verloochend hebben, worden op latere leeftijd zelf het mikpunt van spot wegens hun verburgerlijking. Net daarom getuigt dat lied, zoals wel vaker bij Brel, van zelfkennis en scherpe zelfkritiek.

‘Als ik de bourgeois aanval, dan val ik in eerste instantie de bourgeois in mijzelf aan,’ zei hij daar in 1963 zelf over in een interview met France Inter-journalist Claude Dufresne. Op de vraag op wie hij

boos was, antwoordde Brel: ‘Op mezelf! Ik ben mijn eerste mikpunt. (...) Ik ben mijn eerste slachtoffer. Uiteindelijk zijn alle liedjes op mezelf gericht. Ik ben mijn bron van inspiratie, van jubel en van ergernis.’ Of hij een vrolijk man was, wilde Dufresne ook nog weten. ‘Dat weet ik niet,’ aldus Brel, ‘maar ik lach veel. Ik hou van grappen en grollen, van dollen op een dwaas niveau. De boertige klucht spreekt mij wel aan.’

Die boertige humor is terug te vinden in *Les bourgeois*. Om zijn boodschap in een lied te gieten, baseerde Brel zich op het oude studentenlied *Le progrès* uit 1931, met bijna letterlijk hetzelfde refrein.¹² Het enige verschil is dat daarin het allerlaatste woord ook uitgesproken wordt – ‘... plus ça devient rond’ – terwijl Brel het aan zijn publiek overlaat om de laatste zin te vervolledigen, wat suggereert dat ‘con’ het niet zo respectvolle slotwoord is. Volgens schrijver Alexandre Jardin zong Brel de zin ‘*Les bourgeois, c’est comme les cochons*’, meer niet, voor het eerst tijdens een optreden in Deauville, waar de toehoorders meer bezig waren met de kreeft op hun bord dan met die (toen nog) onbekende zanger op het podium. Later vroeg hij aan accordeonist Jean Corti om het basisthema op muziek te zetten, meer bepaald op een komische en springerige java. Na het nodige schaaftwerk ademt het resultaat, en dan vooral het fanfareachtige refrein, de rebelse sfeer van Tjil Uilenspiegel en Lamme Goedzak die op ondeugende wijze hun misprijzen voor de gevestigde waarden laten merken.

Dat zijn zelfkritiek niet bij woorden alleen bleef, blijkt uit deze anekdote waarvan Pierre Berruer, journalist voor de krant *Ouest-France*, getuige was in een brasserie in Rennes. Een student, omringd door

zijn vrienden, riep er Jacques Brel toe: ‘Het is makkelijk om de bourgeois te bekritisieren en zelf champagne of whiskey te drinken!’ Brel reageerde niet, maar na zijn vertrek stapte de bazin op de jongens af met een fles scotch in de hand. ‘Hier. Een traktatie van Jacques Brel.’ Hij waardeerde het lef van de student, maar snoerde hem tegelijk de mond. Alsof hij wilde zeggen dat niemand ontsnapt aan wat Jean Corti, naar aanleiding van *Les bourgeois*, ‘het rad van het leven’ genoemd heeft.¹³

LA GROSSE ADRIENNE UIT MOESKROEN

Waar speelt *Les bourgeois* zich af? Volgens Eddy Przybylski, een van de vele biografen van Jacques Brel, verwijst de scène naar de talrijke uitgaansavonden in Parijs die Brel en zijn onafscheidelijke compagnon Jojo traditioneel afronden in bar-tabac Le Tournon, onder het appartement van Jojo en zijn vrouw Alice. De Senaat lag op de hoek van de straat en het gebeurde regelmatig dat de heren politici er sigaretten kwamen kopen en in een informele sfeer nog verder over de hete hangijzers, zoals het Algerijnse conflict, debatteerden. Maar ook Przybylski erkent dat *la grosse Adrienne de Montalant* niet in Parijs te vinden was, maar hoogst waarschijnlijk in Moeskroen, en meer bepaald in de wijk Mont-à-Leux. Daar bevond zich effectief een café dat uitgebaat werd door de nogal corpulente Adrienne. *La grosse Adrienne de Mont-à-Leux* heeft wel degelijk bestaan, maar zou volgens de inwoners van Moeskroen *Adrienne de Montalant* geworden zijn vanwege het rijm.

Wie dat verhaal met verve – en met verf! – levendig houdt, is André Godefroid, een 86-jarige schilder die zijn adoratie voor Jacques Brel

vastgelegd heeft op een zestigtal doeken. ‘Brel schreef ongelooflijke liedjes, waar van alles in te vinden is. Hij is het soort poëet dat men over honderd jaar nog zal citeren, zoals Victor Hugo. Zodra ik Brel hoorde, wist ik: die kerel denkt zoals ik. Wij hebben dezelfde kritische, wat rebelse geest. Ik begreep honderd procent wat hij zong, en dat heeft me geïnspireerd om schilderijen te maken, zowel van zijn liedjes als portretten van Brel zelf. Ik heb 47 keer geëxposeerd, waarvan vier keer in Parijs, maar ook één keer in zijn geboortehuis in de Diamantlaan in Brussel.’

Op twee van zijn schilderijen staan Adrienne de Mont-à-Leux/Montalant en Jacques Brel samen afgebeeld. Op het ene staan ze op de voorgrond met een pint in de hand, terwijl *l'ami Jojo et l'ami Pierre* op de achtergrond dansen in het licht van de volle maan. Op het andere heffen ze met z'n vieren het glas in het café zelf. Volgens André Godefroid een tafereel dat zich echt afgespeeld heeft na een van de optredens van Brel in Moeskroen.

‘In zijn beginjaren in Parijs kon Jacques Brel het goed vinden met de beroemde cabaretier en woordkunstenaar Raymond Devos. Die werd geboren in Moeskroen, in het hier vlakbij gelegen Château des Tourelles. Daar was moeder Devos conciërge tot het gezin zich definitief in Frankrijk gevestigd heeft. Devos en Brel hebben in de jaren vijftig en zestig een aantal keren samen opgetreden in zaal Eden in Moeskroen. Brel stond toen nog in het voorprogramma van Devos, die ongelooflijk populair was in zijn geboortestad. Na een van die concerten heeft de toenmalige eigenaar van het kasteel Jules Menet ze samen bij hem thuis ontvangen voor een diner.’

Godefroid was vroeger binnenhuisinrichter en heeft onder meer gewerkt in het Château des Tourelles. ‘Jules Menet heeft me het

hele verhaal van die avond van a tot z verteld’, benadrukt hij. ‘Er schoven die avond nog twee andere gasten mee aan tafel. De eerste was een zekere Georges Deguffroy, de zoon van een Moeskroense kleermaker die in Brussel als impresario actief was. De tweede was de Fransman Pierre Célie, een presentator bij Radio Lille die in Moeskroen woonde. *L'ami Jojo et l'ami Pierre*’, grijnst Godefroid. ‘Dat waren geen echte vrienden van Brel, maar ze kenden elkaar wel goed genoeg om na dat etentje samen nog de bloemetjes te gaan buitenzetten in Moeskroen.’

Het zou best kunnen dat André Godefroid een aantal anekdotes van verschillende avonden door elkaar haalt, maar Jacques Menet, zoon van de overleden Jules, bevestigt dat minstens Brel, Devos en Célie na een concert samen bij zijn ouders gedineerd hebben.

Voor de oorsprong van het lied *Les bourgeois* zijn echter vooral de nachtelijke uren – al dan niet na een gezamenlijk etentje in het kasteel – relevant. ‘Brel, Jojo en Pierre trokken naar Café Gaston in Mont-à-Leux, dat in de volksmond beter bekendstond als Chez la Grosse Adrienne. Daar hing een sfeertje zoals in Montmartre. Alle grote artiesten die in Moeskroen kwamen optreden, gingen na afloop bij Adrienne langs. Zij was een echte publieke dorpsfiguur, van wie later nog een reuzin gemaakt is voor tijdens lokale feesten en optochten. Daar heb ik zelf nog mee voor geijverd.’

Het verhaal eindigt volgens Godefroid niet bij Adrienne. ‘Die avond zijn Brel en zijn gezelschap ook nog een hapje gaan eten in restaurant Le Coq Faisan, op de hoek van de Chaussée du Risquons-Tout en de Chaussée de Lille. Brel heeft die naam omgevormd tot L’Hôtel des Trois Faisans, omdat dat behalve ‘drie fazanten’ ook de bijbetekenis ‘drie schurken of oplichters’ heeft. Een typische vondst voor Brel. In dat restaurant heeft Brel een lokale notaris ontmoet met een

bedenklijke reputatie, die later trouwens in opspraak gekomen is wegens frauduleuze praktijken. Die louche notaris heeft hem de inspiratie gegeven voor *les notaires* in *Les bourgeois*. Al die indrukken heeft hij die avond neergekrabbeld op een bierkaartje, maar pas enkele jaren later heeft hij ze kunnen samenballen in zijn fantastische lied.’

Historische bewijzen die deze versie van de feiten staven, zijn er niet. Het is niet ondenkbaar dat het verhaal bijgekleurd is door de mondelinge overlevering of door de onvoorwaardelijke fan die André Godefroid zonder twijfel is. Hij heeft ook alle krantenartikels bewaard die Brel aan de stad Moeskroen linken – al dan niet via zijn schilderijen. En in dat archief bevindt zich nog één opmerkelijke foto: een magere en spierwitte Jacques Brel poseert in zijn onderbroek en met een hoedje op tussen een aantal gebronzeerde kleerkasten. De tand des tijds heeft de foto niet gespaard, en de gelaatstreken op het overbelichte gezicht van Brel zijn achteraf nog wat aangezet.

‘Die foto dateert van 14 oktober 1959 en is genomen in de coulissen van zaal Eden. Die avond vond daar het Belgisch kampioenschap bodybuilding plaats, en om extra volk te lokken, traden daar na afloop Jacques Brel en Raymond Devos op.’

France Brel is er vrijwel zeker van dat de foto getrukeerd is. ‘Dat Jacques al eens een ludieke foto van zich liet nemen, daar kan ik nog inkomen’, zegt ze. ‘Maar hij verafschuwde bodybuilders, want hij was zelf uitermate gecomplexeerd over zijn niet bepaald gespierde lichaam. Nee, ik geloof er weinig van.’

Godefroid is categoriek: ‘Ik was toen een van de toeschouwers in de bomvolle zaal, want een vriend van mij heeft aan dat kampioenschap

deelgenomen en heeft zelfs gewonnen. Het is trouwens via hem dat ik aan deze unieke foto geraakt ben.’

Om uit te leggen waarom hij zo’n connectie voelt met Jacques Brel, leest André Godefroid – zoon van een Oudenaardse vader – een tekst voor die een goede vriend over hem en zijn Brel-schilderijen geschreven heeft.

‘Als Franstalige Vlamingen hebben ze allebei de voeten op de grond en het hoofd in de sterren. Zoals Don Quijote en Sancho Panza hebben ze zich vanuit het diepste van hun ziel aan hun kunst gewijd. (...) Net zoals de liederen van Jacques Brel zijn de schilderijen van André Godefroid die van de man van de straat, puur, zonder franjes, soms ruw zoals de werkelijkheid kan zijn. De penseelstreken van Godefroid zijn even raak als de woorden van Brel. In *Les Flamandes*, *Jef* of *La Montalant* staan de rondingen van de personages voor de manier waarop Belgen de hoeken afronden, omdat ze opgegroeid zijn in die biculturele smeltkroes die hun eigenheid bepaalt. In *Au suivant*, *Seul* of de portretten van Brel daarentegen laat de strengheid van de gelaatstreken, als waren het littekens van het leven, de zorgen zien van een man die zichzelf in de ogen kijkt. De werken van André Godefroid vormen een dialoog. Ze zijn het antwoord van een Moeskroense vlegel aan een Brusselse snoever.’

‘Als je die woorden hoort, ken je zowel mij als Brel’, besluit Godefroid met enige trots. Van objectiviteit kun je de sympathieke schilder moeilijk verdenken, maar met die laatste uitspraak zit hij niet ver van de waarheid.

Brel en prinses Paola hebben een aangename ontmoeting in de Muntchouwburg na een opvoering van *L'Homme de la Mancha* in 1968.

Hans de Boij, France Brel en Walter Ertvelt presenteren de cd '*Ik hou van alle vrouwen*' van De Boij, waarop de vertaling van *La cathédrale* (als *De Kathedraal*) prijkt.